

החפירות בנהריה (אפריל 1941)

(דו"ח מוקדם)

מאת מ. אביריונה

נהריה, אחת ממושבותינו הצפוניות, שוכנת על שפת הים, כ־8 ק"מ צפונה מעכו. הכביש הראשי חיפה-בירות עובר ממזרח למושבה ומפריד בינה לבין גבעה נמוכה (40 מ' מעל פני הים) המשתרעת מצפון לדרום. במקום זה נראו סימנים של ישוב עתיק, חציבות בסלע, פתחי קברים, חרסים ואבני פסיפס.

ביזמת קבוצת מתיישבים המתעניינים בחקר העבר ובעתיקות ארצנו אורגנה פעולת חפירות ארכיאולוגיות במקום, והמחבר הוזמן לנהל את החפירות. כל העבודה, לרבות הפעולות התיכניות, כגון מדידה, צילום וכ', נעשתה בעבודת מתנדבים ובלי תמיכה כספית כלשהי משום מקור חיצוני. (1)

אחרי בדיקת שטח הגבעה נראה מיד שהמקום מתחלק לכמה חלקים, ולכל אחד מהם אופי ארכיאולוגי מיוחד. בראש הגבעה ולצד דרום היה מרכז הישוב. דרומית ממקום הישוב היו שרידי בתי בד, גתות, ארוות וכ'. מסביב למקום הישוב היו שדות שהם מעובדים גם היום. בשטחים שונים, ממזרח וממערב למקום הישוב — ובעיקר מצפון, נראה הסלע על פני הקרקע. כנראה לא נשתנה מצב האדמה הראוייה לעיבוד למן הזמן העתיק, את הקברים היו חוצבים רק בשטחים הסלעיים, שלא היו ראויים לחקלאות.

בית הקברות הגדול הזה (מנינו בו 150 קברים ומעלה) מצטיין ברב-גוניותו. נראים בו כמעט כל טיפוסי הקברים הידועים בארץ, חוץ משנים: קברים של כוכים וקברי גלוסקמאות. אנו מוצאים קברים של בורות עמוקים ובהם חדרים, מערות קברים שיש בהן חדרים צדדיים וגם אלה שאין בהם חדרים צדדיים, קברי כפיות (Arco solia) וקברים שטוחים שהיו מכוסים לוחות לפנים. רב-גוניות זו מראה שהישוב התקיים כאן זמן רב; וכן מעידים החרסים שנמצאו במקום על יישוב שקדם למאה הראשונה לפסה"ג והתקיים לאחרי התקופה הערבית הקדומה.

אחרי הבדיקה הראשונה בבית-העלמין נתברר שכמעט כל הקברים נשדדו, אם לפני זמן רב ואם בזמן קרוב יותר לימינו אנו. הוחלט איפוא לצמצם את החפירה (בהתחשב

1) עלי להודות כאן לכל אלה שעזרו לנו בעבודתנו: ליו"ר המועצה המקומית, ד"ר מאיר-וולף; לקבוצת היוזמים: ד"ר א. שטיל, ד"ר יצחק וד"ר א. מאיר. מר מאיר עזר גם בסידור העבודה ובגיוס המתנדבים והחמרים הדרושים; הוא צייר את החפצים שנמצאו; ביתו שימש מרכז פעולה לעובדים ומחסן לחפצים. כ"כ תודה לגב' ד"ר ק. לכמן שעזרה לי בעבודה ובהשגחה במקום החפירות; לה' א. נהמר שמדד את הקבר ג'. ועוד אני מכיר טובה למתנדבים מבין תושבי נהריה שעבדו אתנו: ה"ה ר. אברהם, ה. אדלר, אטלינגר, בלוך, מ. גבריאל, גב' ת. גולדשמיד, ה"ה מ. הירש, וגנר, א. יואל, ד"ר א. מאיר, י. מאיר, מ. מיכאליס, מרכס, א. נהמר, סלומון, ד"ר ב. סימנאור, ד"ר פ. פלדהיים, פרידה, קאופמן, ת. קורצרוק, ג. רובינשק, מ. רוזנהימר, ד"ר א. שטיל, שטיפל, שיניס; ולעוזרי הנאמנים בנימין ומיכאל מאיר. — הקבוץ געתון, הנמצא במקום, תמך במפעל החפירות בעבודת כמה מחבריו, הח. אבריאל, מ. אונגר, ו. אורטנר, ש. אלכסנדר, י. גולדברג, ג. דובובסקי, ש. הורונג, טולך, פ. סמולקה, ח. קורליק, י. רינדה, ב. שפיץ. — הנהלת הקה"ל הנני מודה על הרשיון לחפור באדמתה; ולמר ש. ייבין על כמה הצעות לתיקונים במאמר זה.

באמצעים שעמדו לרשות החופרים) בניקוי קברים אחדים שמהם נראו סיכויים לתוצאות מדעיות נאותות. חוץ מנסיונות אחדים שלא נשאו פרי רב, נחשפו במילואם שלשה קברים המסומנים להלן קברים א', ג' ו'ד'.

קבר א' (ציור א', ע' 94).

בקבר זה נראו מזמן שרידי ציורים על הקיר, ולכן הוחלט להתחיל בו. כניסה לקבר משמש בור וממנו נפתח חדר בעל קמרון־חבית (barrel-vault). בור הכניסה מרובע והוא חצוב יפה בסלע; ראויים לתשומת לב הסידורים שנעשו לשם (1) ירידה אל תוך הקבר; (2) סגירת פתח הקבר.

(1) משני צדי הבור נשארו בסלע שני מדפים רחבים; מעליהם נמצא בקיר שקע חצי-עגול; יותר נמוך, באמצע הקיר בין המדפים נמצאת בליטה, גם היא עגולה למחצה ומאחוריה שקע; ובפינה הדרומית-מערבית של הכניסה נמצאת עוד בליטה אחת בגובה של 35 ס"מ מפני הקרקע. כל אלה יחד, השקעים, המדפים והבליטות מהווים סולם נוח למדי למען רדת בו אל הקבר.

(2) בין שני המדפים הנ"ל ובין קיר הקבר עצמו נשאר מרחק של 20 ס"מ בערך. כנראה שימש מקום זה בית לאבן שסתמה את הכניסה לחדר הפנימי. בתוך המדפים, בצד המכוון אל הקבר, נשארו שתי בליטות צרות. יוצא איפוא שהמרחק בין הקיר החיצוני של הקבר ובין המדפים הוא גדול יותר מלמעלה מאשר מלמטה. אחרי שהכניסו את הדלת בין המדפים ובין קיר החדר, נשאר עוד מקום צר בינה לבין החלק העליון של המדפים. כאן קבעו את היתדות שהחזיקו את הדלת במקומה, סידור מיוחד במינו.

בחדר הפנימי נמצא באמצעו מעבר צר בין שני שטחים המוגבהים כאו"א 12 ס"מ מעל פני הקרקע. בקצה כל מטה כזאת נמצא משקע בקיר האחורי של הקבר. המשקע מסמן את מראשותיו של המת. הקבר נחצב לכתחילה בשביל שני אנשים בלבד, כנראה איש ואשה. הגופות הונחו על הסלע; לא הוכן למענן כל שקע וכן אין שם כל סימן לארונות מתים. יתר על כן, פתח הקבר צר כל-כך עד כי לא יתכן להכניס ארון לתוכו. כל הקירות וגם התקרה היו טוחים טיח צבוע; אולם מפני פעולת המים שחדרו לקבר במשך מאות שנים, נתקלקלו כמעט כל התמשיחים פרט לאלה שעל-פני הקיר האחורי (ציור ב'). כאן אנו רואים שני ראשים, ראש אשה משמאל וחלק מראשו של גבר מימין. האשה עוטה צעיף מעל שערותיה, מצה הגבר מקומט. בין שני הראשים משוחה דמות ילד מעוטר זר דפנה וְהֵלָה (אֶוֹרְאוֹל) סביב ראשו; יד מורמת לפיו, מצדו השמאלי נמצא לפיד מורם למעלה. הילד מסמל או את הרפוכרטס (= חר-פא-הרד = חר הילד) המצרי, או הו' מ'ן (Hymen), גניוס הנשואים, מי שזיווג לפני שנים רבות את הווג שנקבר בקבר.

הקמרון עצמו מקושט קישוטים גיאומטריים ומהם יוצאים יָרִים; מתחת לזרים נראים משני צדי הקבר שרידי כתובות יווניות ארוכות כאורך הקיר.

כתובות אחרות, באלפבית היוונית העגולה, נראות מעל הדמויות שעל-פני הקיר האחורי וביניהן, כולן לקויות ומטושטשות. מלבד שרידי שמות נכרת המלה *ἑρως* "הכהן"; כנראה היה כאן קבר כהן צורי מִיָּוֶן וזוגתו. קימת גם אפשרות של קשר בין הזרים והדמויות ובין הפולחן המסתי של איסי והרפוכרטס בנה, פולחן שהתפשט ממצרים לאורך חופי א"י וסוריה.

הואיל והקבר נשדד לפני זמן רב, נמצאו בו רק חרסים בודדים; אולם לפי צורת התמשיחים וצורת האותיות בכתובות אפשר לקבוע את זמנו למאה השנייה אחר ספא"נ. קבר ג' (ציור ג').

בקבר זה כניסה, אולם מרכזי וששה חדרים צדדיים. בכניסה שתי מדרגות חצובות

בסלע ומתחתיהן בצד הצפוני-המערבי בליטה משולשת בקיר. הכניסה מלאה עפר תחוח עד כדי 1.40 מ' בעומק ומתחתיו שכבת אדמה קשה, מעורבת חול ואבנים. מעל לשכבה הקשה נמצאו בזמן החפירה שברי ארונות חרס; כפי הנראה שוברו הארונות בשעה שהקבר נשדד.

הקבר כולו חצוב בסלע רך שהתפורר במשך הזמן. (2) רק בחדר מס' 1 מציאנו את רצפת הסלע; בכל שאר החדרים נראו סימנים ברורים שבזמן חציבת האולמות והחדרים השתמשו במערה טבעית ולא העמיקו אותה עד הסלע, אלא הסתפקו ביישור הקירות והפתחים ובהוצאת האדמה מתחת עד לעומק המאפשר עמידה זקופה. את העובדה הזאת קבענו לפי הגובה בו נמצאו הארונות, לפי מצב הדלת מחדר מס' 6 שחלק ממנה עודנו נמצא במקומו, ולפי הסף בן שלוש האבנים, שנבנה מעבר לכניסה לחדר מס' 5. כל הסימנים האלה מראים שרצפת הקבר בזמן העתיק התאימה לשכבת חול קשה מעורב באבנים, הנמצאת בעומק כ-1.20 עד 1.60 מ' מתחת לתקרת הקבר. בשכבה זו ומתחתיה לא נמצאו שום כלים עתיקים.

גם קבר זה נשדד. אך כנראה הופרעו השודדים בשעת מעשה; על כך מעידים גם שרידי הארון השבור בכניסת הקבר. מתוך מצב השרידים אפשר לעמוד על מהלך פעולת השודדים. הם נכנסו לחדר מס' 6 דרך חור בקיר המבדיל בינו לבין קבר סמוך. כאן שברו את החלק העליון של הדלת (החלק התחתון עודנו עומד במקומו, כנ"ל) וחדרו אל האולם המרכזי. משם עשו את מלאכתם בחדרים 1, 4 ו-5, לבסוף שברו את הדלת לכניסה המרכזית (שבירי הדלת נמצאו בכניסה) והוציאו את הארונות החוצה.

קירות הקבר מסותתים יפה למדי, אולם המלאכה גרועה מזאת של קבר א'. האבן הרכה, המתפוררת במים, גרמה לכך שיסודות הקירות והעמודים המבדילים בין החדרים נתקלקלו.

פתחי כל החדרים כמעט ששוים הם בגודלם (69-72 ס"מ) חוץ מחדר מס' 5, שפתחו רחב יותר (1.05 מ'). כל החדרים דומים זה לזה בצורתם, אולם חדר מס' 1 הוא הצר בכולם, ובחדר מס' 3 יש תוספת הרחבה לצד מערב (מס' 3 א').

באולם המרכזי ובחדרים מס' 1, 4-6 נמצאו שבירי ארונות, שבירי זכוכית, נרות, מטבעות וחרסים; בחדר מס' 5 נמצאה גם תחתית ארון במקומה. החדרים מס' 2 ו-3 לא נשדדו, ובהם מציאנו את השלל הרב ביותר.

בחצר מס' 2 עמד באתר (in situ) ארון חרס ונמצאו בו גם שבירי מכסות. המכסות היו רעפים רומאיים, שהשתמשו בהם לתכלית זו. על-יד הכניסה לחדר נמצא נר חרס; מעל רצפת הקבר, למראשות המת, נמצאה מערכת כלי זכוכית, כולם כמעט שלמים, ובה כדים, קערות, צלחת, וגם קערת חרס ושלושה נרות חרס.

בחדר מס' 3 ובתוספתו (3 א') נמצאו ארבעה ארונות חרס, שנים של מבוגרים ושנים של ילדים. על-יד הארון הקרוב לקיר המזרחי של החדר נמצא נר חרס. על-יד ארון-הילדים הגדול נמצאה צלחת זכוכית גדולה, ובתוכה שתי קערות. צלחת אחרת ושתי כוסות. לארון זה היה מכסה העשוי במיוחד בשבילו. בקרבת הארון הגדול נמצאו מכסות של רעפים ביחד עם ה"רוכבים" העגולים שבהם השתמשו הרומאים לכסות את הרעפים. בארון-הילדים השני והקטן נמצאו שתי צלחות זכוכית גדולות, כוס, צלחת אחרת שבורה וצמיד קטן, מעשה נחושת מצופת-כסף. גם לארון זה היה מכסה העשוי במיוחד בשבילו ובו חרותים קשוחים בצורת גלים.

(2) על-ידי כך נוצרו כמה מעברים טבעיים לקברים הסמוכים, המקשים היום עלינו להגדיר בדיוק היכן נגמר קבר אחד והיכן מתחיל השני.

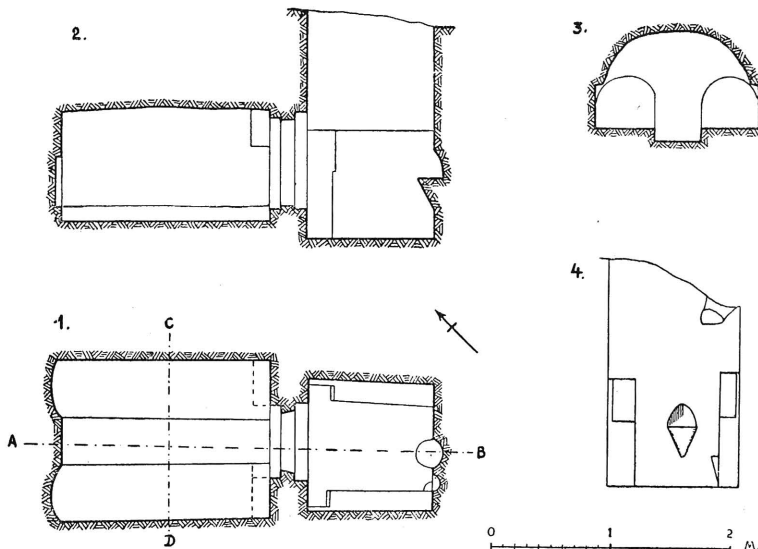
למראשות הארון הגדול השני (אך מחוצה לו) נמצאה שוב מערכת כלי זכוכית הכוללת קערה, כוס ושתי צלחות; ולמרגלותיו בקבוק זכוכית וכוס. על-יד ארון זה נתגלו גם נר חרס ושתי מטבעות נחושת.

בין הכלים שנמצאו בקבר זה יש לציין גם שבר כד בהט ונר שבו הוטבעה כתובת יונית ZH או ZoH. בדרך כלל נמצאו במקום הרבה חרסים, כמות הגונה של זכוכית (כ-20 כלים שלמים, מלבד הרבה שברים); (ציור ד') וכלי ברונזה מעטים מאד. כמעט שלא נמצאו שרידי עצמות.

מובן שקבר גדול כזה, הכולל לכל הפחות 12 מקומות קבורה, שימש מקום קבורתה של משפחה שלמה במשך שנים רבות. מחמש המטבעות שנמצאו בו, אשר נוקו בבית הנכות הארכיאולוגי הארצישראלי, רק שלוש ניתנות לזיהוי ואלה הן: מטבעה סורית של נירון, מטבע מעכו מימי טריינוס ומטבע סורית מימי הליוגבלוס. אפשר להניח איפוא כי הקבר שימש במאה השנייה ובחצי הראשון של המאה השלישית (אם נניח שמטבעות נחושת מתהלכות בשוק כ-50 שנה). תאריך זה הוא קדום מבחינת מנהג הנחת כלי זכוכית בקברים, אך יש להביא בחשבון את קרבתם של בתי החרושת הגדולים לזכוכית בצור ובצידון. צורת הקבר עצמו מעידה על קדמותה.

קבר ו'.

קבר זה נמצא כ-20 מ' ממערב לקבר ג'. כניסתו היא בור עמוק (עד כדי 3 מ') ובצדו מדרגות צרות. מתוך הבור נכנסים לשני חדרים, חדר חדר בכל קצה. בקבר זה נמצאו חרסים, שברי זכוכית ושברי ארונות (שתי תחתיות של ארונות נמצאו באתר בחדרי הקבורה). הקבר שייך איפוא לאותו הסוג ולאותה התקופה עצמה שלה שייך גם קבר ג' לבסוף עלי להעיר כי חקירת בית הקברות של נהריה עודנה בראשיתה ויש לקוות כי החפירות תמשכנה בשנים הבאות.

ציור א'. קבר א': 1. תכנית, 2. חתך A-B, 3. חתך C-D.

4. מראה דפנו הדרומית של בור הכניסה.